

Александар Лукић*

Институт за новију историју Србије
Београд

Оригинални научни рад

УДК 323.1(=163.41)(497.1),1018/1928⁴

DOI: 10.7251/SIC2407002L

СРПСКО И ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У ГЛЕДИШТИМА ЉУБОМИРА СТОЈАНОВИЋА С ОСВРТОМ НА БОСНУ И ХЕРЕГОВИНУ (1918–1928)¹

Апстракт: Љубомир Стојановић, научник и политичар, одлучно је прекинуо са монархијским обликом владавине у време Солунског процеса 1917. године, посвећујући се ширењу и остварењу републиканских идеја у политичком животу новостворене југословенске државе. Идеја националног ослобођења и уједињења српског народа била је камен темељац на којој је заснивао своје погледе и тумачења републиканства. Припадао је оној генерацији која је, помогнута млађим нараштајима и заједно са њима „осуђена на политичку и националну борбу“, са великим успехом настављала започето дело ослобођења и уједињења српског народа, између осталог и у Босни и Херцеговини. У раду су приказани и анализирани погледи и деловање Љубомира Стојановића у питањима српства и југословенства између осталог и на простору Босне и Херцеговине, о којима је

* alukic85@gmail.com

¹ Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2024. години бр. 451-03-66/2024-03/200016 од 5. 2. 2024.

писао у склопу једног ширег проблема решења југословенског питања у оквирима југословенске државе, те за које се борио принципијелно и упорно у својим јавним иступима. Раг је настао на основу извора похрањених у Архиву Српске академије наука и уметности, штампе и историографске литературе.

Кључне речи: Љубомир (Љуба) Стојановић, републиканизам, југословенска монархија Карађорђевића, југословенско питање, српско питање, Босна и Херцеговина.

Љубомир (Љуба) Стојановић (1860–1930), Ужичанин пореклом „из невесињске“ и „ратничке“ Херцеговине, син Васе пушкара и мајке Саре, школовао се у Ужицу, Шапцу и Београду.² У Београду је на Великој школи

² У српској историографији нема политичке биографије Љубомира Стојановића. Постоји велики број списа о његовом животу и раду, које је сам писао или његови савременици, као и више белешки у енциклопедијама, на основу чега је у историографији и објављено неколико радова. Сећања савременика су: Јован М. Жујовић, „О Љубомиру Стојановићу“, *Српски Књижевни Гласник*, књ. XXX, бр. 5, 1. јули 1930, 342–345; Љубомир М. Давидовић, „Сећања на Љубу Стојановића“, исто, 345–349; Војислав С. Вељковић, „Љуба Стојановић као јавни радник“, исто, 355–357; Јаша М. Продановић, „Љубомир Стојановић“, исто, 358–361; Александар Белић, „Љубомир Стојановић човек и научник“, исто, 349–355; А. Белић, „Љубомир Стојановић“, *Јужнословенски филолог*, књ. IX, Београд 1930, 297–316; Владимир Ђоровић, „Љубомир Стојановић“, *Прилози за књижевност, језик, историју и филозофију*, књ. XI, св. 1–2, Београд 1931, 1–29; Павле Поповић, „Сећања на Љубомира Стојановића“, исто, 30–44; Милан Решетар, „Из писама пок. Љуб. Стојановића“, исто, 45–53; Милан Грол, *Из предратне Србије. Утисци и сећања о времену и људима* (Београд: Српска књижевна задруга, 1939), 107–122; Урош Џонић, „Љубомир Стојановић“, *Годишњица Николе Чупића*, књ. XL, Београд 1931, 170–185; Милан Јовановић-Стојимировић, *Портрети према живим моделима*, (Нови Сад · Сремски Карловци: Матица српска, 1998), 83–86. Историографски радови о деловању Љубомира Стојановића: Dragovan Šepić, „O misiji Lj. Stojanovića i A. Belića u Petrogradu 1915. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, књ. 3, Zagreb 1960, 449–497; Александар Младеновић, „Запис о Љубомиру Стојановићу“, *Ужички зборник*, књ. IX (1980), 21–27; Драгоје Тодоровић, „Љубомир Стојановић на професорском испиту“, исто, 29–78; Љубинка Трговчевић, „Јован Цвијић и Љубомир Стојановић о будућој југословенској држави. Преписка из 1917. и 1918. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXVII, Београд 1990, 193–205; Mira Radojević, „Ljubomir Stojanović u Prvom svetskom ratu“, *Istorija XX veka*, 2 (2000): 9–29; Љубомир Стојановић – живот и дело, зборник радова (Ужице: Учитељски факултет, 2002); Љ. Трговчевић, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата“, *Глас Српске академије наука и уметности*, CDXV (2010): књ. 26, 81–93; Александар Лукић, „Републикански погледи Љубомира Стојановића“, *Зборник Матице српске за историју*, 86 (2012): 33–50; Исти, „Јован Дучић и Љубомир Стојановић о југословенској идеји 1929. године“, *Токови*

завршио Историјско-филолошки факултет, да би потом наставио да се усавршава као државни питомац у Бечу, Петрограду, Берлину и Лајпцигу, где је стекао завидно филолошко и лингвистичко знање. Припадао је оној генерацији која је, помогнута млађим нараштајима и заједно са њима „осуђена на политичку и националну борбу“, са великим успехом настављала започето дело ослобођења српског народа.³ Напокон, њихов напор био је крунисан победама у балканским и Првом светском рату, остварењем идеје ослобођења и уједињења највећег дела српског народа у новоствореној југословенској држави.⁴

Са јаким осећајем за правду и морал, за које су му савременици увек одавали признање и које му ни најљући политички противници нису спорили, Љубомир Стојановић није могао, као ни генерације блиске његовој, да остане изван политике у коју су га уводиле жеље за остварењем већих друштвених слобода и права српског народа.⁵ Савременик и поштовалац

историје, 3 (2013): 267–289; М. Радојевић, „Љубомир Љуба Стојановић“, у зборнику: *Срби 1903–1914. Историја идеја*, приредио Милош Ковић (Београд: Клио, 2015), 627–647; Иста, „Љуба Стојановић у полемици с Новом Европом“, *Ужички зборник*, 40 (2016): 23–56. У Ужицу је 2002. у оквиру Учитељског факултета одржан научни скуп о Љубомиру Стојановићу, на основу чега је објављен зборник радова *Љубомир Стојановић – живот и дело*, у коме је стављен нагласак на његово филолошко и књижевно стваралаштво, а у само два чланка је приказано политичко деловање. Богумил Храбак је уопштено приказао и анализирао политичку делатност Љубомира Стојановића (Богумил Храбак, *Љубомир Стојановић – политичар*, зборник радова *Љубомир Стојановић – живот и дело*, 365–389). Митар Миљановић је само на основу појединих делова политичких списа српског филолога, а без ширег контекста, тенденциозно закључио да се „Љубомир Стојановић у потпуности уздржава од тога да укаже на несумњиву чињеницу да су Срби на челу са династијом Карађорђевића увелико криви за оно што их је своједобно снашло у односима са Хрватима, али у становитом смислу и за оно што их у тим односима сналази у последњем десетљећу 20. stoleћа“, те да је „повијесна истина, да се Стојановић у појединим ставовима у овој књижици (Љубомир Стојановић, *Срби и Хрвати*, Београд 1928. – прим. Александар Лукић) опасно приближава хрватским (шовинистичким) ставовима Стјепана Радића и антисрпским ставовима и опредељењима Коминтерне и КПЈ као секције у њеном саставу“ (Митар Миљановић, *Политички списи Љубомира Стојановића*, зборник радова *Љубомир Стојановић – живот и дело*, 389–399).

³ М. Radojević, „Ljubomir Stojanović...“, 11.

⁴ А. Лукић, „Републикански погледи“, 34.

⁵ Као пример политичког морала и принципијелности Љубомира Стојановића савременици су често наводили чињеницу да је, као председник српске краљевске владе на челу самосталског кабинета 1905–1906. године, он „први у нашој историји спровео тако слободне изборе да је влада остала у мањини“ (Драгољуб Јовановић, *Мегаљони*, књ. III,

Милан Грол сећао се да је он „орловским стремљењем, високо и право, био рођен само за политику широких замаха, националну и моралну. Две побуде, национална и морална, биле су му главне”. У демократизму Стојановићевом морални моменат био је „изнад социјалног, у идејама о слободи битнија заштита достојанства човековог него његових интереса”.⁶ Александар Белић, један од ученика Љубомира Стојановића, приметио је да је „његова љубав према народу и његово схватање дужности према земљи одлучивало о правцу који ће дати и своме животу и раду”.⁷ Иако га је од политике одбијала „безобзирна и несавесна демагогија“ Народне радикалне странке у политичком животу обреновићевске Србије, ипак је први пут у политику ступио „са резервом“, у време „владановштине“ 1897. године, гласајући управо за радикалске кандидате, јер је Радикална странка, „каква је да је, тада била боља од осталих”.⁸

Од Ивањданског атентата на краља Милана Обреновића 1899. године и суровог прогона радикала, Љубомир Стојановић потпуно се посветио политици. У друштву са Јашом Продановићем, Јованом Жујовићем, Љубомиром Живковићем, Љубомиром Давидовићем, Радојем Домановићем и другим незадовољницима опортунистичком политиком Радикалне странке и њених вођа (у првом реду Николе Пашића), одвојио се убрзо после *Мајског преврата* 1903. године од партије и основао Самосталну радикалну странку. Већином срж српске интелектуалне елите, самостални радикали су се прогласили „моралном жандармеријом“ и истакли захтев за чишћење јавног живота од корупције, непоштења, неначелности. У страначки програм унели су и остварење идеје југословенства, коју је тада прихватио и Љубомир Стојановић. Услед ретко виђене принципијелности, доследности и политичког поштења он је био међу најужим вођством Самосталне радикалне странке од њеног оснивања па све до јануара 1912.

приредили Надежда Јовановић, Горан Бабић и Слободан Гавриловић (Београд: Службени гласник, 2008): 87.

⁶ М. Грол, *Из предратне...*, 115–117.

⁷ А. Белић, „Љубомир Стојановић...“, 312–313.

⁸ А. Лукић, „Републикански погледи“, 34–35; М. Radojević, „Ljubomir Stojanović u...“, 12.

године.⁹ Тада је, незадовољан што је у клупској већини све више „вејао опортунистички дух“, а странка „почела губити своју начелну основицу, са треском и увредом“ поднео оставку на све партијске функције.¹⁰

Без обзира на својевољно удаљавање од страначког вођства, Љубомир Стојановић није престао да се интересује за политичке и националне послове. У балканским ратовима је учествовао као добровољац у Ибарској војсци, док је у Првом светском рату неко време био у важним мисијама српске краљевске владе. После ратног пораза Србије у јесен и зиму 1915. године и изгнанства њене елите, војске и мањег дела народа, није се безусловно укључивао у нове задатке које му је предлагала српска влада. У фебруару 1916. године је одбио да иде у мисију у Шведску, а у априлу исте године поново у Русију.¹¹ Ратни пораз, дотадашња политика Николе Пашића и коначно Солунски процес 1917. године убрзали су његово опредељење да јавно иступа као републиканац.¹² После рата вратио се у Србију и у новој држави, заједно са Јашом Продановићем, основао јануара 1920. године Југословенску републиканску странку (ЈРС), чији је председник остао све до смрти 1930.¹³

Љубомир Стојановић је, са њему својственом енергијом, у политичком животу новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца проповедао републиканске идеје и борио се за њихово остварење. Говорио је лепо и јасно, чиме је сложена политичка питања чинио разумљивим и мање пупћенима, а беседећи у јавности, неретко је то чинио у своје име, што је повремено и наглашавао.¹⁴ С обзиром да је имао огроман ауторитет њего-

⁹ М. Радојевић, „Љуба Стојановић у полемици...“, 24, 26. Бављење политиком Љубомир Стојановић је крунисао теоријским приказом и анализом система државне управе у Краљевини Србији. Оштроумно је уочио и указао на главне недостатке парламентарне владавине, у првом реду на створено и неконтролисано партијско чиновништво које је својим радом штетило и странкама из којих је потицало (Љубомир Стојановић, *О државним чиновницима* (Београд: „Давидовић“, 1911).

¹⁰ А. Лукић, „Републикански погледи“, 35; М. Радојевић, „Љубомир Стојановић...“, 13–15.

¹¹ Д. Шерић, „О мисији Љ. Стојановића и А. Белића...“, 449–497.

¹² М. Радојевић, „Љуба Стојановић у полемици...“, 28.

¹³ Александар Лукић, *Југословенска републиканска странка у политичком животу Краљевине Југославије (1920–1941)* (Београд: Институт за новију историју Србије), 2020.

¹⁴ М. Радојевић, „Љуба Стојановић у полемици...“, 31.

во мишљење и погледи изазивали су пажњу јавности међуратне југословенске државе. У оквиру републиканских идеја разматрао је проблеме демократије, парламентаризма и државности, успешног остварења српског и југословенског уједињења, те трагао за њиховим решењима и отворио нека суштинска питања. Ови проблеми су били саставни део политичке теорије и стварности већине европских држава, чиме је шеф Републиканске странке постао део једне знатно шире расправе, дајући јој свој допринос. У дуготрајној и наизглед узалудној борби неретко је прозван од политичких неистомишљеника, који су му пребацивали да својим залагањем за републику не схвата политичке околности у којима се после Првог светског рата нашао српски народ, нити српске националне интересе.¹⁵

Већ у време стварања Самосталне радикалне странке Љубомир Стојановић је прихватио идеју југословенства као оквир у којем би се најпотпуније извршило и српско национално уједињење. И ту не би требало да буде забуне, нити он нити највећи део српских генерација које су прихватиле југословенску идеју нису били национално несвесни Срби. Анационалност српских елита због доказивања правоверног југословенства је дошла касније. Љубомир Стојановић није гајио илузије у погледу лакоће остваривања српског и југословенског уједињења. Био је свестан различитих културних утицаја међу југословенским народима који су допринели да су једни другима били потпуно туђи у једном од најважнијих елемената потребних за успешно национално уједињење: у духовном елементу.¹⁶ Чак ни сви Срби нису били духовно јединствени, о чему је имао у виду и Босну и Херцеговину када је писао и говорио током јавних говора у брошурама

¹⁵ Никола Станаревић, угледни економиста и један од првака ЈРС, забележио је да је Љубомир Стојановић био свестан тренутне неактуелности републиканизма међу српским народом, на коју је указао на партијском конгресу у Параћину 1927. године. Упркос непопуларности идеје, шеф републиканаца није одустао од републиканизма, уверен да својом борбом ствара услове за неке потоње политичке генерације (Никола Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање и њен рад до 1941)*, Архив САНУ, Заоставштина Николе Станаревића, 14.329).

¹⁶ Писмо Љубомира Стојановића Јовану Цвијићу од 29. VIII/11. IX 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13.484; Љубомир Стојановић, *Републикански погледи на неколико савремених питања* (Београд: „Г. Кон“, 1920), 10–11; исти, „Још о улози Срба“, *Нова Европа* књ. X, бр. 15, 21. новембар 1924, 458–459.

и члацима у југословенској монархији.¹⁷ Уопште, сагледавајући проблеме југословенског уједињења и његовог успешног реализовања, те нове ситуације које су могле да настану постављањем српског питања у држави, имао је у виду Босну и Херцеговину као својеврсну „Југославију у малом“. Његова полемика са загребачком *Новом Европом* од средине па до краја двадесетих година, иако начелно окренута сагледавању југословенског проблема у целини, у одређеном обиму није могла да мимоиђе ни стање у Босни и Херцеговини у погледу онога што је говорио и писао о српском и југословенском питању у југословенској држави, иако се овом југословенском историјском покрајином није у појединостима бавио.

Љубомир Стојановић је сматрао да се успешно југословенско уједињење и утемељење могло извршити стварањем федеративне републике југословенских народа по угледу на државно уређење Сједињених Америчких Држава. Његово одушевљење државним уређењем велике северноамеричке републике приметно је већ у преписци са Николом Стојановићем и Јованом Цвијићем из 1917. и 1918. године, као и у његовој каснијој борби за остварење републиканске идеје путем јавних предавања, беседа, брошура, штампе и периодике у политичком животу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије.¹⁸

Српски филолог и историчар је често наглашавао, као и већина српских државника и политичара, да су Југословени и „сви скупа још врло малобројни према неким појединим суседима, а шта би тек представљали да се поцепа[ју]“, али је за разлику од осталих српских водећих политичких чинилаца био први који је отворено примећивао да су „најновији појави“ показивали како „тамо (у Хрватској и Словенији – прим. аутора) није баш све тако једнодушно за заједницу“, те предлагао да, уколико би се „преко

¹⁷ Исто.

¹⁸ Проучавајући улогу српске и југословенске интелектуалне елите у стварању југословенске државе ставове Љубомира Стојановића о њеном уређењу анализирао је у својим радовима Љубинка Трговчевић (Љубинка Трговчевић, *Научници Србије...*, 235–239, 259–265; Иста, „Јован Цвијић и Љубомир Стојановић ...“, 193–205; Иста, „Идеје Љубомира Стојановића...“, 81–93). На њихов значај за изучавање југословенске идеје указала је и Мира Радојевић (М. Radojević, „Ljubomir Stojanović...“, 25–27; Иста, *Научник и политика. Политичка биографија...*, 320–325).

сваког очекивања за 10 до 15 година показало да Хрвати и Словенци нису у пракци задовољни, и да је то за њих незгодно“, саветовао „нека се издвоје“, и да „останемо у миру и љубави, као што [су] се раздвојили Шведска и Норвешка“.¹⁹

Залагање за образовање федеративне републике југословенских народа Љубомир Стојановић је образлагао чињеницом да је „културни ниво“ три југословенска народа био „врло неједнак у разним крајевима“.²⁰ У прилог републици говорио је и један посебан разлог – национална припадност владаоца. У југословенском случају владалац је био Србин, што су представници Хрвата и Словенаца пребацивали Србима да, преко њега, остварују хегемонију. Љубомир Стојановић је констатовао да су „из истог разлога највећи монархисти православни Срби у Босни и Херцеговини. Прво су имали за владаоца Турчина и мухамедовца, после Немца и католика, и сад је дошао и њима ред да имају за владаоца Србина и православног. [У БиХ] Срби иду у католичку цркву нарочито зато да чују хоће ли фратер поменути краља Петра, и кад чују, пуни су задовољства. То исто осећа проста маса католика, јер на њих вера има јачи утицај“. Иако наведено за Љубомира Стојановића начелно и теоретски нису били „никакви разлози“ да се људи одређују за један или други облик владавине, у тадашњем друштву то су биле непобитне чињенице, о којима није смело да се не води рачуна. Закључио је да „Република и то уклања с пута“, тако што је у њој могао за „државног поглавара доћи и Србин и Хрват и Словенац, и православни, и католик, и мухамеданац, само ако се државничким способностима“ истакао и стекао народно поверење.²¹

Љубомир Стојановић редовно је наглашавао током јавних иступа да Срби, Хрвати и Словенци од свог насељавања у „ове крајеве не само да никад нису били сви у једној држави, него ни сами Срби нису никад сви били уједињени у једну државу“. Историјски развитак сва три народа кроз

¹⁹ Љ. Стојановић, „Централизација и децентрализација државне управе“, *Република*, 27. III 1920, 1; исто, *Република*, 30. III 1920, 1.

²⁰ Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 29. VIII/11. IX 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13.484.

²¹ Љ. Стојановић, *Републикански погледи...*, 51–52.

дуг временски период био је или независан једних од других, или су били „подјармљени“, под влашћу несловенских народа, што је условило „под утицајем разних вера и разних култура различан народни менталитет“. Стога се приликом полагања основа новог државног уређења није смело пре-небрегавати да се у тренутку уједињења код једног народа већ била стекла „свест о његовој индивидуалности, посебној култури, књижевности“, те посебна интелигенција, што се све „лако не заборавља и не напушта“.²² Није губио из вида ни верске поделе сродних југословенских народа, које су такође утицале на образовање „различитог менталитета између православних Срба с једне и католичких Срба и Хрвата са Словенцима с друге стране“, и са „Мухамеданцима“, који су 1918. године за њега представљали „нешто треће“. Тврдио је да је Срба било „од три вере, православних, мухамеданаца и католика“,²³ не издвајајући „мухамеданце“ посебно, јер је сматрао да вера не може бити обележје народности: „Муслимане наше крви нарочито не помињем, што вера не може бити обележје народности“.²⁴ У том смислу се средином новембра 1920. године Љубомир Стојановић, у складу са покренутом српском републиканском пропагандом, постарао да неколико примерака брошуре буде пребачено преко Дрине. Одређену количину пакета послао је поштом у Мостар Смаил-аги Ћемаловићу и многим угледним српским првацима у Босни и Херцеговини. Власти су, након испитивања ситуације на терену, закључиле да је републиканска идеологија Љубомира Стојановића „промашила циљ“ и остала само „у брошури“.²⁵

Већ на почетку заједничког политичког живота југословенских народа Љубомир Стојановић је указивао да „најновији појави показују да тамо

²² Љ. Стојановић, *Неколике мисли...*, 10–11. Сагледавајући духовно нејединство југословенских народа, Љуба Стојановић је закључио: „Ко погледа на нашу прошлост – а садашњица је резултат прошлости – пре се чудити како би се показала једнодушност за заједницу“ (Љ. Стојановић, „Централизација и децентрализација државне управе“, *Република*, 27. III 1920, 1).

²³ Љ. Стојановић, „Централизација и децентрализација државне управе“, *Република*, 27. III 1920, 1.

²⁴ Љ. Стојановић, *Неколике мисли...*, 13.

²⁵ Архив Југославије, фонд Војислава Ј. Марамбоа, 335–107, Комесар жељезничке Полиције Живадин Петрушић Министарству Унутрашњих Дела 3/16. XI 1919. године; А. Лукић, *Југословенска републиканска странка...*, 124.

није баш све тако једнодушно за заједницу“, али се није испрва чудило, „јер овај троимени народ није у историјско време никад живео у заједници, у једној држави, па ни сами Срби“. ²⁶ Није порицао да је требало подстицати оно што је југословенске народе спајало, али је упозоравао да је било пуно ствари које су их раздвајале и чиниле непознатим једне другима. Политичко уједињење Југословена дошло је пре духовног, које се није могло остварити „напрецац, једном одлуком, једним законом“, већ дуготрајним и напорним радом. ²⁷ Разједињености је много доприносила и религија. Хрвати и Словенци били су римокатолици, а Срби и православни, и римокатолици и мухамеданци. Срби су се ослободили од утицаја цркве на њихову националну свест, што се није могло рећи за Хрвате и Словенце. ²⁸ Гледано са националног аспекта, „Муслимани“ су били у још гореј ситуацији (имао је у виду муслимане у БиХ – прим А. Лукић). Под утицајем ислама „Срби Мухамеданци“ су се толико били одродили да су себе сматрали за „праве Турке“. Приметио је да се код њихове омладине почетком XX столећа почела будити национална (српска – прим А. Лукић) свест, за чије евентуално ширење и учвршћивање је требало да прође дуго времена док „у масу продре образовање, и док се ослободе утицаја глупих и необразованих хоџа“. Међу њима су се појавили и „Мухамедански Хрвати“, али су за Љубомира Стојановића били у питању „политички шпекуланти, које је као и свако наше зло, створила Аустрија“. ²⁹

Политичко уједињење Срба, Хрвата и Словенаца дошло је пре духовног и предстојао је тежак и напоран задатак да се после извршеног политичког заврши духовно уједињење. Духовно уједињење није се могло постићи на прецац, али се свест о државном јединству могла, а услов за то било је такво државно уређење у коме би била задовољена сва три народа. ³⁰ Како су Срби били у већини, Љубомир Стојановић је предлагао да се питање облика државног уређења не решава у Скупштини простим гла-

²⁶ Исти, *Републикански погледи...*, 72–73.

²⁷ Исти, „Централизација и децентрализација државне управе“, 1.

²⁸ Исто, 74–75.

²⁹ Исто, 75.

³⁰ Исто, 75–76.

сањем јер би, у случају да се сви Срби сложе око облика уређења, Хрвати и Словенци били надгласани и оно би им било наметнуто. За разлику од већине осталих политичких првака Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Љубомир Стојановић није поистовећивао државно јединство и народно јединство. Схватао их је као „две ствари, а не једну“ и више пута тврдио да је прво требало решити државно јединство, „ону [ствар – прим. А. Лукић] која је главна“, и коју је било „могуће одмах решити“, док је народно јединство требало „оставити времену да га оно решава“.³¹ Због тога је облик државног уређења требало изгласати споразумно и уз пристанак и Хрвата, и Словенаца.

Временом се показало да држава која је створена децембра 1918. године није имала ништа заједничко са виђењима Љубомира Стојановића о заједници југословенских народа. Историјска реалност утицала је да је полако мењао своја схватања. Понекад је ишао и тако далеко да је сматрао да је за Србе било боље да напусте југословенску државу, уколико је државна заједница представљала терет који је превазилазио српске снаге. Полазио је од становишта до кога га је временом довео отпор Хрвата и Словенаца према заједничкој држави, да се југословенска идеја није могла изводити ако за њено остварење нису била сва три југословенска „племена“. Савременик Драгољуб Јовановић приметио је да је Љубомир Стојановић, сагледавајући дотадашње искуство заједничког државног живота са Хрватима, не без основа написао: „Искапало око које заплакало ако они (Хрвати) оду из наше заједнице. Ни за Бугаре се не смемо сувише загревати: није то добар свет кад су напали Србе на Брегалници, кад су разбили балканску слогу“.³² Стога је отворио расправу са онима који су у часопису *Нова Европа*, својим писањем, за политичку кризу у држави оптуживали србијанске политичаре. У оквиру расправе незаобилазна је била Босна и Херцеговина, историјска покрајина у којој су се три религије тада још увек два народа (српског и хрватског) преклапале.

³¹ „Анкета о српско-хрватским односима (VI). Љубомир Стојановић“, *Српски књижевни гласник (СКГ)*, књ. VI, бр. 4, 16. јун 1922, 287.

³² Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. IV, 145.

Часопис *Нова Европа* припадао је међуратној југословенској периодици и излазио је у Загребу. Уредник је био Милан Ђурчин, Србин пореклом из Панчева. Часопис је основао по угледу на истоимени који је излазио у Великој Британији, будући да је током Првог светског рата боравио у Лондону, где се упознао са енглеским јавним радницима, Робертом Ситоном-Вотсоном и Викемом Стидом.³³ Окривљујући србијанске политичаре и прозивајући их за одговорност због кризе у држави и отварања хрватског питања, сарадници (Лазар Поповић, Никола Стојановић, Милан Ђурчин) у *Новој Европи* заправо нису били свесни да су тако отварали српско питање у Југославији, јер већина Срба није живела на једној јасно омеђеној територији, већ свугде измешана са другим народима, поготово Хрватима. Милан Ђурчин и његови истомишљеници полазили су од тога да су били створени Југословени и да је требало стварати Југославију.

³³ Југословенска *Нова Европа* заступала је реорганизацију европских држава на принципима демократије и национализма. Сматрала је да су били створени Југословени и да је требало стварати Југославију. У свему овоме било је извесне самопопадљивости и „убражености“, отворено је тражена специфична врста друштвене моћи, оличена у културном и духовном вођству, односно контролом интелигенције над осталим деловима друштва. У програму Југославије истицано је да је Југославији била неопходна „европеизација“. Међу оснивачима часописа налазили су се Јован Цвијић, Јосип Смодлака, Иван Мештровић, Матија Мурко, Иван Пријатељ, Марко Решетар, Милан Грол. За уредника је изабран Милан Ђурчин. Часопис је почео са излажењем у септембру 1920. године. У погледу уређења Југославије *Нова Европа* је била условно монархистичка. Најближа од политичких партија била им је Демократска странка (истина само једно време). Подржавали су Илићанску конференцију и њене закључке о децентрализацији земље и ревизији устава. Неуспех покрета са Илиће утицао је на каснију политичку уздржаност *Нове Европе*. Оптуживана је да промовише комунизам, што су њени чланови одбацивали као нетачно и истовремено тврдили да и није „грех или срамота бити комунист“. У часопису су сарађивали левичари попут Асима Бехмена, Моше Пијаде, Божидара Аџије. У оквиру југословенске унутрашње политике *Нова Европа* је тражила аутономију на локалном и средњем нивоу и давање већих административних слобода општинама и градовима. Југословенство је било идеолошка полазна тачка, под чиме је подразумевано јединство Срба и Хрвата и блиске везе са Словенцима. У ту сврху водило се рачуна о равномерној заступљености ћирилице и латинице у издањима часописа, као део идеолошког правца. Често су објављивани чланци хрватских сарадника ћирилицом и српских латиницом. Услед југословенске оријентације покрет је био суочен са низом оптужби: од стране Хрватске сељачке странке је доживљаван као конкурент радићевске штампе, у Београду су сматрали да је „*Нова Европа* антисрпски оријентисана, левичари су их оптуживали да су повезани са масонима. После неуспеха југословенства концепција народног јединства *Нове Европе* заснивала се на „србо-хрватству“ (Љубомир Петровић, *Југословенска држава и друштво у периоду* (Београд: Институт за савремену историју, 2000, 41–49).

Србе су оптуживали да им је „квалитет далеко испод стварности“.³⁴ Љубомир Стојановић им је, разложно и аргументовано, доказивао да је југословенска држава већ била створена (заиста 1918. године) и да је тек требало „стварати“ Југословене.

Расправу је у *Новој Европи* изазвао чланак Лазара Поповића „О улози Срба“, објављен у јесен 1924. године. Лазар Поповић, професор рендгенологије на Медицинском факултету у Загребу, заговорник и промотер соколског покрета и један од покретача *Нове Европе*, писао је о постојању примарног племенског проблема, тј. да су се били створили „племенски стројеви“, хрватски и словеначки, као и да су били изазвани догађајима од ослобођења.³⁵ „Ако је то зло, тј. ако не води добром, кривица је на српској страни: у Хрватској и Словенији српска акција даје повода реакцији“.³⁶ Повод „племенском“ организовању Хрвата и Словенаца на националној основи Лазар Поповић је налазио у предоминантном положају Срба у државној власти после Првог светског рата. И иако је, према његовом мишљењу, провокација са српске стране престала, није реакција са хрватске, пошто идеје хрватске слободе и државности нису биле нове, већ напротив, беху доста старије.³⁷ Од будућег понашања Срба зависила је будућност свих Јужних Словена. Опасно је било ако Срби буду реаговали великосрпством, те се искрено надао да до тога неће доћи. Закључујући изнете ставове, Лазар Поповић је нагласио да „Срби морају по сваку цену одржати заједницу и јединство целине“, истичући да је то била њихова „историјска улога“.³⁸

Љубомир Стојановић није могао прећи преко претходних прозивки на рачун српског народа и србијанских политичара, због чега је послао *Новој Европи* чланак „Још о улози Срба“, који је уредништво часописа објавило крајем јесени исте године. Пре него што је почео одговарати Лазару Поповићу на изнете тврдње, он је уреднику Милану Ђурчину упутио следеће реченице: „Господине уредниче, чланак „Улога Срба“ који сте донели у 10.

³⁴ Лазар Поповић, „Улога Срба“, *Нова Европа*, књ. X, бр. 10, 1. октобра 1924, 281–288.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

броју *Нове Европе*, по моме мишљењу од толике је важности, да би томе питању вредно било посветити и једну или две целе свеске *Нове Европе*, али тако да се ту обухвати и улога Хрвата и Словенаца, те да се нарочито изведе ко је за Југославију, а ко није, и зашто ми ево за шест година још нисмо своју државу на здраве ноге поставили“.³⁹

Одговарајући на тврдње Лазара Поповића, Љубомир Стојановић је истакао да је југословенство, као идеја, лежало у будућности, а да је Југославија реалност која је постојала и чија се судбина већ решавала. Југословенство се није могло остваривати пре него што се остварила Југославија, са таквим државним уређењем којим би били задовољни и Срби и Хрвати и Словенци. Да би се државно јединство догодило била је потребна воља сва три југословенска народа. „Ако од њих троје само једно“ није хтело, онда ни државног јединства није могло бити. Истицао је да је још раније указивао на потребу градње нове државе на стварности (*Неколике мисли о нашем новом државном уређењу*), али да га нису слушали србијански политичари. Поверовали су Хрватима и Словенцима „који су широм целог света трубили да су једно са Србима“ и да су желели да живе заједно са њима, прокламовали народно јединство и успоставили централизовану државу као монархију. Србијанским политичарима се наивност осветила – Хрвати и Словенци под Радићем и Корощцем побунили су се „и против једног и против другог“.⁴⁰

Поводом појаве племенских организација Љубомир Стојановић је одговорио да су исте већ биле створене код Хрвата и Словенаца, али да је Срби нису имали. Захтевао је од Лазара Поповића да му докаже шта су Хрвати и Словенци учинили да подигну укупан квалитет народа у држави, кад је већ пребацивао Србима да су били „далеко испод просека“. Хрватска племенска организација била је узрокована понашањем Хрвата и Стјепана Радића, који су хтели „хрватску миротворну, сељачку републику у границама међународно признате територије државе Срба, Хрвата и Словенаца“, а себе називали „хрватским народним заступством“. Чињеница је,

³⁹ Љ. Стојановић, „Још о улози Срба“, *Нова Европа*, књ. X, бр. 15, 21. новембар 1924, 457.

⁴⁰ Исто, 457–460.

писао је Љубомир Стојановић, да је Радић веровао, и своје људе уверио да ће до хрватске самосталне државе доћи уз помоћ из иностранства („Енглеза, Америчана, Француза“). Отуда се и дописивао са Лојдом Џорџом и неким Американцима, путовао у Париз и Лондон, а „што је ишао у Москву то само он зна“. Љубомир Стојановић је тврдио да „српског питања уопште нема“, иначе би се, у противном, Срби и те како умели организовати у јединствен фронт. „Али ако није отворено српско питање, несумњиво је отворено државно питање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и остаће отворено све дотле докле се према држави овако буду држали Хрвати и Словенци“.⁴¹ У погледу регионализма код Срба није одрицао Лазару Поповићу да постоје, али је закључио да се сви Срби ипак осећају као једна целина према другим народима.

Љубомир Стојановић одбацио је и тврдњу да је историјска улога Срба било одржање југословенске државе. Срби су морали, могли и хтели да одржавају своју нову, велику и уједињену Србију, и учиниће то као што су учинили и са онако малом, пре балканских ратова. Поводом „српског проблема“ одговарао је: „Ама нема, брате, више никаквог српског проблема, нити какве великосрпске идеје. То је било док је српство било раскомадано на неколико делова, и у ропству; сада када је оно ослобођено и уједињено у једну државу, њих више нема“.⁴² Словенцима и Хрватима остављао је да од воље одлуче хоће ли или неће са Србима, а Лазару Поповићу је приметио да није говорио о једном заиста великом проблему који се јавио за Србе – проблему Југославије, и с тим у вези српској улози у југословенској државној заједници. Коначно, у погледу Хрвата закључио је: „Ја бих Хрватима пустио све, ама апсолутно све, што год желе. Само бих повукао што праведнију границу и рекао им: ако хоћете с нама, добро, примамо вас радо и весело; ако нећете, ето вам слободне, независне, самосталне Хрватске, и срећна вам и дуговечна била. Ми смо били и остајемо вама браћа и пријатељи до века. Са Словенцима се разграничите како год знате“.⁴³

⁴¹ Исто, 460–461.

⁴² Исто, 462.

⁴³ Исто, 462–463.

Милан Ђурчин је у истом броју *Нове Европе* истакао да се не слаже са погледима Љубомира Стојановића. Према мишљењу уредника *Нове Европе*, југословенство је било остварено у пракси, али се Југославија тек морала изграђивати, чиме је донекле преузео ставове Лазара Поповића.⁴⁴

Наредне, 1925. године у расправу се укључио Јован Зубовић, шумарски инжењер и потоњи универзитетски професор у Београду, својим чланком „Српско питање“. Одбацио је тврдње у јавности Светозара Прибићевића и Николе Пашића да је сарадња са Радићем једнака издаји, а нарочито се беше окомио на став Љубомира Стојановића о јасном разграничавању између Срба и Хрвата.⁴⁵ Сматрао је да су Срби „нарочито дужни одржавати заједницу и јединство“. У том смислу одговорност су посебно носили Србијанци, будући да су преузели на себе улогу чувара државе. Позивао је на ревизију Видовданског устава, како би се исправиле грешке које су нарушавале народно јединство.⁴⁶ Лазар Поповић је у чланку „Суштина српског питања“ назначио да је „српско племе“ преузело вођство и „примаријат“, са сувишном средстава.⁴⁷ Никола Стојановић је тврдио да Срби нису имали државника каквог су изискивали време и прилике, те да су хтели од Србије начинити нову Пруску.⁴⁸

Љубомир Стојановић није одмах реаговао на изнете тврдње и погледе и поред више писама Милана Ђурчина да о њима искаже свој став. На послетку се огласио чланком „Још о Српском питању“, у којем је као разлог дугог ћутања навео да је био изгубио сваку вољу да о тим стварима пише. Све што је претходно написао „пало је као камен у блато“.⁴⁹ На ћутање Љубомира Стојановића утицали су догађаји произведени великим међунационалним тензијама и однос југословенских нација према заједничкој

⁴⁴ Исто, 463–464.

⁴⁵ Јован Зубовић, „Српско питање“, *Нова Европа*, књ. XII, бр. 4, 1. август 1925, 97–102.

⁴⁶ Исто, 97–98.

⁴⁷ Л. Поповић, „Суштина српског питања“, *Нова Европа*, књ. XII, бр. 4, 1. август 1925, 102–113.

⁴⁸ Никола Стојановић, „Још о улози Срба: Срби и држава“, *Нова Европа*, књ. X, бр. 18, 21. децембра 1924, 553.

⁴⁹ Љ. Стојановић, „Још о Српском питању“, *Нова Европа*, књ. XII, бр. 14, 11. новембар 1925, 413–427.

држави. Српски филолог и историчар изнео је мишљење о свима – није мимоишао ни Србе, ни Хрвате, ни Словенце, па ни „Муслимане“.⁵⁰ „Данас се у овој држави не може говорити о начелним политичким партијама, већ о националним и верским групама: о Словенцима, о Хрватима, о муслиманима, о Србима“. Што се тиче политичара који су их предводили, било је по народној: „благо мајци слаби су узданци“.⁵¹

„У Словенаца је најјача“ била „клерикална странка, чисто сталешка (као и беговска)“, за које је Љубомир Стојановић, анализирајући словеначко понашање у политичком животу југословенске монархије Карађорђевића, утврдио да су били „сепаратисти на своју руку“. Њихов главни циљ био је да за своју „бедну Словенију откину што више од државне заједнице“, будући да су економске интересе истицали испред интереса заједничке државе. Љубомир Стојановић навео је као пример, да су у влади Љубомира Давидовића израдили министарско решење којим су за превоз хране у „пасивну“ Словенију спуштене железничке тарифе, а потом су одмах добијене повластице продавали трговцима за превоз разноврсне робе.⁵²

Љубомир Стојановић Хрвате је назвао „народом своје врсте“, будући да су предали једном човеку „тапију од главе“, те се он прозвао „диктатором“. Веровао је да је Стјепан Радић републиканац, али је на основу путовања шефа хрватских национал-републиканаца по Европи и у Москву, као и према Радићевом преокрету у политици 1925. године, закључио да је у питању „само један демагошки брбљивац, веома сличан Пашићу“. Радићев програм о миротворној хрватској сељачкој републици окарактерисао је следећим речима: „То је нешто округло на ћоше, црвен барјак од зелене свиле“. У Хрватима није видео снагу да напусте Радићеву политику и пођу другим путем, као што су учинили самостални радикали у Србији 1903. године.⁵³

Сва политичка акција босанско-херцеговачких муслимана у југословенској скупштини сводила се на тежњу да очувају беглуке, или их што

⁵⁰ Исто, 413–420.

⁵¹ Исто, 414.

⁵² Исто.

⁵³ Исто, 414–415.

скупље продају. Љубомир Стојановић одбацивао је стављање религије изнад националности, имајући у виду чињеницу да су и остали муслимани у свету припадали одређеним нацијама, при чему им религија није сметала да имају засебне националне државе. На тврдње Нури-бега Фирдуса изнетим у *Новој Европи* о муслиманима као наднационалним чиниоцима у југословенској монархији, Љубомир Стојановић је логички расуђивао и уједно питао: „А која вера, молићу, није изнад народности? Зар Конфуције, Буда, и Христос, нису своју науку проповедали за цело човечанство? И зар је морал који су они проповедали мање узвишен од Мухамедова?“⁵⁴ Очекивао је да Нури-бег Фирдус објасни „како то да Мухамедова вера не смета да Арбанаси, Турци, Арабљани, Перзијанци, и други, имају своје особено национално име иако су сви Муслимани, већ то не допушта само муслиманима у Босни и Херцеговини?“. Љуби Стојановићу није било познато да ли је коран заповедао да се „пет пута на дан узима авдес и иде у џамију на клањање“ или је „то само практиком уведено“, али је упућивало на закључак да муслимани нису могли живети без раје у таквом стању ствари, „јер ко ће их хранити кад они од толиких молитава“ нису имали кад да раде?! Упозоравао је муслимане да о свему поведу „мало рачуна“.⁵⁵

Код Срба је Љубомир Стојановић највећу ману видео у партијској подељености и немању пређашњег идејног јединства. „Услед притиска под којим су били пре ослобођења, они су првенствено Срби – ако хоћете Великосрби – а Српство су великом већином идентификовали с Радикалном странком и с Пашићем, и зато су великом већином к њима и пришли. Код свих њих осећа се врло слабо политичко васпитање, и још већа оскудица убеђења у начелима и програмима партијским“.⁵⁶ Још једном је поновио да су Срби могли одржати своју државу и без Хрвата и Словенаца, те да се није радило о глави Србима, већ „о глави Југославије“. Могућа деоба је била велика несрећа и за Србе и за Хрвате, али у датом моменту несумњиво већа за Хрвате. „Сепаратизам“ се код Љубомира Стојановића био јавио

⁵⁴ Исто, 415.

⁵⁵ Исто, 415–416.

⁵⁶ Исто, 417–420.

„од невоље“, пошто је имао у виду петогодишње бојкотовање државе од стране Хрвата. „Ми морамо једанпут имати мира у својој кући, а Хрвати и Словенци нека у својој кући раде шта хоће“. Код ревизије устава остао је на тријалистичком становишту, „на бази аутономија – српске, хрватске и словеначке“.⁵⁷ На тврдње Лазара Поповића да су Срби морали да напусте своје национално име и свест у корист југословенства, Љубомир Стојановић је одговарао да је то немогуће: да су интелектуалци и учинили, народне масе засигурно не би пристале на губитак националних посебности.⁵⁸ Две националне свести, српску и хрватску, темељне стубове на којима се уздизала југословенска свест, није требало уништавати. Српство и хрватство нису искључивали југословенство. Форсирано стварање југословенске свести није било могућно, а ни потребно; чак је могло бити и контрапродуктивно. Противницима у расправи одговарао је: „Као што видите, и ја сам Југословенин, иако нисам престао бити Србин; нити мислим да Српство и Хрватство искључују југословенство, и да је само онај Југословенин који није ни Србин ни Хрват. Ја држим да се Југословенство као шира национална свест може међу нама само на овој основи ширити и напредовати; да формално стварање те свести није могућно, а није ни потребно, јер, по моме мишљењу, она није за Србе и Хрвате најбитније питање опстанка и живота“.⁵⁹ Срби су, поврх свега, имали од раније и једну вишу идеју – идеју словенства.

Љубомир Стојановић се осврнуо и на „аустријанштину“ Срба „Пречана“ и Хрвата.⁶⁰ Како му је Милан Ћурчин замерао као „крваву неправду“ писање о „аустријанштини“,⁶¹ Стојановић је навео и конкретне чињенице због којих им је наденуо придев. Указао је на факат да је зверства по Ма-

⁵⁷ Исто, 421.

⁵⁸ Исто, 423. Љубомир Стојановић је говорио да никако није могао да разуме „како би један народ, који има тако живу традицију о прошлости и свест о својој индивидуалности, као на пример народ српски, како би велим, он могао одбацити своје име и примити неко ново које га не везује с прошлосту, него му је још брише; како ће се Србин навикнути да су Св. Сава, цар Душан, кнез Лазар, Милош Обилић, Марко Краљевић, и други, Карађорђе, Милош, и други, били Југословени“.

⁵⁹ Исто, 423–424.

⁶⁰ Исто, 425–426.

⁶¹ Милан Ћурчин, „Још о улози Срба“, *Нова Европа*, књ. X, бр. 15, 21. новембар 1925, 468.

чви 1914. године починио XIII аустријски корпус, састављен углавном од самих Срба и Хрвата. Навео је као чињеницу и случај једне групе опкољених Срба који су, позвани на предају, узвикнули „Србин се не предаје“, и сви изгинули. Није порицао да је било и светлих примера („кад су једном Аустријанци отели један митраљез, и дали двојци Срба да га однесу у позадину, ови су га, обишавши око једног брежуљка, донели нама, и код нас остали“). Срби, а поготову Хрвати, нису дезертирали у оноликом броју у којем су то чинили Чеси. На Ћурчиново позивање да је његов нећак у Танкосићевој чети оставио своју главу негде на Дрини, и да му се ни гроба није знало, Љубомир Стојановић одговорио је да су такви примери заиста чинили основу „нашег незнаног јунака“. Ипак, и поред светлих примера, није се смело уопштавати да је цео српски народ ван граница предратне Србије био попут Ћурчиновог рођака. „Ви јамачно не знате“, писао је Љубомир Стојановић, „да је у десну руку рањени војвода Вук, кад је издвојивши један део заробљених Срба и позвавши их да уђу у његову чету, левом руком очупао уво једном од њих што су се устезали да позив приме“. Закључујући полемику, самокритички се осврнуо на постојеће проблеме: „Ми морамо бити објективни према себи. Не треба да само певамо химне врлинама на које требамо да се угледамо, него и да критикујемо мане којих треба да се клонимо. Ако друкче урадимо, нећемо се никад излечити од мана. Ако уобразимо да смо сви чиста врлина без мана, можемо пасти у погрешке које би по нас биле фаталне. Мислим да би требало да и ви о томе водите рачуна, ако будете што о томе писали“.⁶²

Расправа око „српског питања“ није била завршена. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца ситуација на плану унутрашње политике постала је узаврелија сукобима присталица Хрватске сељачке странке и србијанских политичких партија. Појединци су у јавности тврдили да је и Љубомир Стојановић био међу присталицама хегемонијалне улоге Срба у заједничкој држави. Он је још једном био позван да у *Новој Европи* представи своје ставове и идеје, те истакао да му је нарочито стало да га нико криво не разуме. Овога пута одбацио је оптужбе да је заступао „хегемонију

⁶² Љ. Стојановић, „Још о Српском питању“, 425–426.

Срба у држави. „Један угледан Хрват у своме путопису по јужној Србији назвао ме чак највећим хрватождером“.⁶³ По ко зна који пут истакао је да је од почетка заступао федеративно уређење југословенске државе, пошто је сматрао да је равноправност међу југословенским народима једино кроз федерацију могла бити остварена: „Јер докле је год у централизованом и једином Парламенту већина Срба, Хрвати и Словенци неће престати бојати се за своју народну индивидуалност, и опираће се Србима; а Срби ће опет то њихово опирање сматрати као тежњу за сепаратизмом, и све се више уверавати о њиховој нелојалности према држави као целини“. Оваквих и сличних невоља и тешкоћа није требало да буде у случају да је југословенска државна заједница била уређена на федералној основи, јер „заједничких ресора за целу државу, под контролом заједничког Парламента, било би свега неколико“. Према мишљењу Љубомира Стојановића, све и да су на највишем нивоу сви ресори били у рукама једног народа, остала два народа никада од тога не би штетила, будући да је свака од три федералне јединице требало да одређује самостално и начином који је за најбоље налазила унутрашњу администрацију властитим средствима.⁶⁴

Политичка и парламентарна криза у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца кулминирала је убиством посланика Хрватске сељачке странке у Народној скупштини 20. јуна 1928. године, када је Пуниша Рачић убио револвером Ђуру Басаричека и Павла Радића, а смртно ранио Стјепана Радића, који је касније од последица рањавања издахнуо у Загребу. Хрватски посланици напустили су Народну скупштину, а између српског и хрватског народа ископан је, чинило се, непремостив јаз.⁶⁵ Срби су „или ћутали или се бавили партијским стварима“, а Хрвати изјављивали да настављају политичку идеју Стјепана Радића. Љубомир Стојановић истицао је да су и Срби имали право да се „чују у питању државног уређења“, од Хрвата тражио да пре будућих избора за Народну скупштину изађу са јасним за-

⁶³ Љ. Стојановић, „Још једном о Српском питању“, *Нова Европа*, књ. XVI, бр. 5, 11. септембар 1927, 137–139.

⁶⁴ Исто, 138–139.

⁶⁵ Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006. Од Прводецембарског акта до Мајског референдума* (Београд: Институт за савремену историју, 2023, 130–131).

хтевима, поготово што су се хрватске амбиције тицале целог српског народа.⁶⁶ Изнео је став да су Хрвати могли своје жеље остваривати или отцепљењем или у државној заједници, а лично се надао да су Хрвати желели државно јединство. Хрвати су покренули и питање међусобних граница Срба и Хрвата, па је тако један првак Хрватске сељачке странке у једном пештанском листу изјавио да су Хрвати подразумевали као свој неоспоран териториј „Хрватску са Међумурјем, Славонију са Сремом и Далмацијом до Котора, о чему није могло бити нагађања“. Љубомир Стојановић поручио је да је хрватска изјава била врло нетактична према српском народу, јер је код Срба могла изазвати изјаву да је хрватска граница „на Купи“.⁶⁷

Закључак

Како је време протичало и како се показивало да је тешко одржив опстанак југословенске државне заједнице, Љубомир Стојановић се све више почео померати од опште југословенске идеје ка српском питању у држави. Требало је усмерити пажњу српског народа на заштиту сопствених националних интереса, поготово у онима покрајинама где су Срби били измешани са другим народима, као што је био случај са Босном и Херцеговином. Није одустајао од југословенства, али није био спреман да жртвује идентитет српског народа и његову снагу за очување идеала, који му се чинио све мање остварљивим. Републикански погледи које је заступао и проповедао одговарали су његовом схватању демократије и историјске стварности у којој су се нашли одједном уједињени југословенски народи. Свестан да су југословенски народи још увек били непознати једни другима, са јаким националним осећањима, сматрао је да се кроз републиканско државно уређење обезбеђује демократски развој југословенске заједнице. У основи, његово непрестано залагање за републику било је

⁶⁶ Љ. Стојановић, „У чему је ствар“, *Нова Европа*, књ. XVIII, бр. 6, 26. септембар 1928, 170–173.

⁶⁷ Исто, 172; Исти, „Десетогодишњи биланс“, *Политика*, 6. август 1928, 15.

покретано снажним осећањем за демократију, без које није било могуће успешно стварање југословенске нације, али ни одржање српске.

ИЗВОРИ

Необјављени извори

Архив Српске академије наука и уметности, Заоставштине Јована Цвијића (13.484) и Николе Станаревића (14.329).

Архив Југославије, фонд Војислава Ј. Марамбоа, 335.

Објављени извори

Стојановић, Љубомир, *Републикански погледи на неколико савремених питања*, Београд 1920.

Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I–20. XII 1918), knj. I–II, priredili: Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, Beograd 1964.

Jugoslavija 1918–1988, Tematska zbirka dokumenata, priredili Branko Petranović i Mo-mčilo Zečević, Beograd 1988.

Јовановић, Драгољуб, *Медаљони*, књ. III, IV, приредили Надежда Јовановић, Горан Бабић и Слободан Гавриловић, Београд 2008.

Штампа и периодика

Република 1920.

Српски књижевни гласник 1922.

Нова Европа 1924, 1925, 1927, 1928.

Политика 1928.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар, „Љубомир Стојановић човек и научник“, *Српски Књижевни Гласник*, књ. XXX, бр. 5, 1. јули 1930, 349–355.
- Исти, „Љубомир Стојановић“, *Јужнословенски филолог*, књ. IX, Београд 1930, 297–316.
- Вељковић, Војислав С. , „Љуба Стојановић као јавни радник“, *Српски Књижевни Гласник*, књ. XXX, бр. 5, 1. јули 1930, 355–357.
- Грол, Милан, *Из предратне Србије. Утисци и сећања о времену и људима*, Београд 1939.
- Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006. Од Прводецембарског акта до Мајског референдума*, Београд 2023.
- Давидовић, Љубомир М. , „Сећања на Љубу Стојановића“, *Српски Књижевни Гласник*, књ. XXX, бр. 5, 1. јули 1930, 345–349.
- Димић, Љубодраг, *Историја српске државности, књ. III, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.
- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије*, књ. I–II, Београд 1989. Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919*, Zagreb 1920.
- Жујовић, Јован М. , „О Љубомиру Стојановићу“, *Српски Књижевни Гласник*, књ. XXX, бр. 5, 1. јули 1930, 342–345.
- Јанковић, Dragoslav, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd 1967.
- Исти, *Србија и југословенско питање 1914–1915. године*, Београд 1973.
- Јовановић-Стојимировић, Милан, *Портрети према живим моделима*, Нови Сад • Сремски Карловци 1998.
- Лукић, Александар, „Републикански погледи Љубомира Стојановића“, *Зборник Матице српске за историју*, 86 (2012) 33–50.
- Исти, „Јован Дучић и Љубомир Стојановић о југословенској идеји 1929. године“, *Токови историје*, 3 (2013) 267–289.
- Исти, *Југословенска републиканска странка у политичком животу Краљевине Југославије (1920–1941)*, Београд 2020.
- Љубомир Стојановић – живот и дело*, Ужице 2002.
- Младеновић, Александар, „Запис о Љубомиру Стојановићу“, *Ужички зборник*, књ. IX (1980), 21–27.

- Петровић, Љубомир, *Југословенска држава и груштво у периодици*, Београд 2000.
- Paulova, Milada, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1925.
- Поповић, Павле, „Сећања на Љубомира Стојановића“, *Прилози за књижевност, језик, историју и филозофију*, књ. XI, св. 1–2, 30–44.
- Продановић, Јаша М. , „Љубомир Стојановић“, *Српски Књижевни Гласник*, књ. XXX, бр. 5, 1. јули 1930, 358–361.
- Radojević, Mira, „Ljubomir Stojanović u Prvom svetskom ratu“, *Istorija XX veka*, 2 (2000), 9–29.
- Иста, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007.
- Иста, „Љубомир Љуба Стојановић“, зборник радова Срби 1903–1914. *Историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд 2015, 627–647.
- Иста, „Љуба Стојановић у полемици с Новом Европом“, *Ужички зборник*, 40 (2016) 23–56.
- Решетар, Милан, „Из писама пок. Љуб. Стојановића“, *Прилози за књижевност, језик, историју и филозофију*, књ. XI, св. 1–2, 45–53.
- Станковић Ђорђе Ђ. , *Никола Пашић и југословенско питање I–II*, Београд 1985.
- Stefanovska, Mirjana, *Ideja hrvatskog državnog prava i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1995.
- Стојановић, Љубомир, *О државним чиновницима*, Београд 1911.
- Тодоровић, Драгоје, „Љубомир Стојановић на професорском испиту“, *Ужички зборник*, књ. IX (1980), 29–78.
- Трговчевић, Љубинка, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, Београд 1986.
- Иста, „Јован Цвијић и Љубомир Стојановић о будућој југословенској држави. Преписка из 1917. и 1918. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXVII, Београд 1990, 193–205.
- Иста, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата“, *Глас Српске академије наука и уметности*, CDXV (2010), књ. 26, 81–93.
- Ђоровић, Владимир, „Љубомир Стојановић“, *Прилози за књижевност, језик, историју и филозофију*, књ. XI, св. 1–2, Београд 1931, 1–29.
- Џонић, Урош, „Љубомир Стојановић“, *Годишњица Николе Чупића*, књ. XL, Београд 1931, 170–185.

Šepić, Dragovan, „O misiji Lj. Stojanovića i A. Belića u Petrogradu 1915. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, knj. 3, Zagreb 1960, 449–497.

Aleksandar Lukić

THE SERBIAN AND YUGOSLAV QUESTION IN THE VIEW
OF LJUBOMIR STOJANOVIĆ
WITH REFERENCE TO BOSNIA AND HERZEGOVINA (1918–1928)

Summary: *Ljubomir Stojanović, a scientist and politician, decisively rejected the monarchical form of government during the Thessaloniki process in 1917, devoting himself afterwards to the spread and realization of republican ideas in the political life of the newly created Yugoslav state. The idea of national liberation and unification of the Serbian people was the cornerstone on which he based his views and interpretations of republicanism. The paper presents and analyzes the views and actions of Ljuba Stojanović on Serbian and Yugoslav issues, among other areas, in Bosnia and Herzegovina. He wrote about it as a part of a broader problem of solving the Yugoslav issue within the framework of the Yugoslav state, for which he fought principledly and persistently in his public appearances.*

Keywords: *Ljubomir Stojanović, republicanism, the Yugoslav monarchy of Karađorđević, the Yugoslav question, the Serbian question, Bosnia and Herzegovina.*